

ئایا ئەحمەدی خانی فەیلەسوف و بیریار بوو؟ .. نووسینی / ع.تا ق.داخی

(پ.داچوونەوهی ب.چوونەکانی دکت.ر عیزەدین)

لە ن.وهندی ئ.شنبیری ئ.مەدا لەبەر لاوازی عەقڵی هەخنەیی و نەبوونی هەخنەگری خاوەن ئام.ازی هەخنەیی و ئ.شنبیری هەخنەیی بەرفراوان و لە هەمان کاتدا نەو.ران ب. قسەکردن لەسەر ز.ر.او ب.چوون لە ئ.ابردوودا چەندین بەرھەم و نووسینی ئ.مە که شایانی قسە لەسەر کردن بوون بە ب.ئەوهی شت.کی ئەوت.یان لەسەر گوترا.ت ت.پە.بوون، یان ئەگەر قسەشیان لەسەر کرا.ت لە دوو ب.چوونی سادە زیاتر نەبوو، ئەویش یان پەسەند کردن و پیاھە.دان.کی تەواو بوو یان ه.تکردنەو.یەکی ب. بنەما. هەردوو ه.و.ستەکش لە دەرەوهی بنەماکانی هەخنە بوون، بە.کو یان لەسەر بنەمای هاو ئایدی.ل.ژیایی نووسەر و هەخنەگر بوو که ئەمەیان پەسەندکردنی ل.کەوت.تەوه، یان لەسەر بنەمای جیاوازی ئایدی.ل.ژی نووسەر و هەخنەگرەکه بوو که ئەمەشیان ه.تکردنەوهی ل.کەوت.تەوه.

هەند. پایە ک.مە.ایەتی و سیاسیش وایان کردوو که هەند. نووسەر لە سەرویی هەخنەوه دابنر.ن و کەس ب.ی نە.ت ل.یان بدو.ت ئەمەش ج.ر.ک لە (تەوتەمیەتی) لە ئ.شنبیری کوردیدا دروستکردوو، که ب.گومان ئەوەش یە.ک.کە لە ووه لاوازه.کانی ئ.شنبیری کوردی و هاوش.و.ی عەقڵی خ.ایەتیە که چ.ن لە پ.کەتە.خ.دا سەر.خ. یان ئا.او بەگ و ش.خ پیر.زن و کەس ب.ی نیە هەخنەیان ل.بگر.ت، بە هەمان ش.و. هەند. لە نووسەرانی کوردیش لە ئ.ابردوودا ئەو پلەوپایەیان وەرگرتوو و قسەکردن لەبارە بەرھەمه.کانیانەوه بە قەدەغە و حەرام دانراوه. دیارە ئەم حا.تەش بە قازانجی ئ.شنبیری کوردی نیە چونکه لە لایە ک.وشتنی عەقڵی هەخنەییە، لە لایەکی تر سەپاندنی چەندین ئ.او.ب.چوونە که دەش. بنەمای زانستیان لاواز.ت و لەگە. ئەوەشدا وەکو ت.کستی پیر.ز وەر بگیر.ن.

ل.رەدا من دەگە.مەوه ب. ئاخاوتن کردن لەسەر دوو ب.چوون لە کت.بی (ئەحمەدی خانی. شاعیر و بیریار و فەیلەسوف و مەسەوف) لە نووسینی بە.ز دکت.ر عیزەدین مستەفا که لە سا.ی 1979دا لە چاپخانەی الحوادث لە بەغدا چاپکراوه. دیارە هیچ کام لە ئ.مە نکو.ی شو.نی دکت.ر عیزەدین ناکات لە ئ.شنبیری کوردیدا، بە.ام

ئەمەش بەو مانایە نیه کە سەرچەم بـ چوونەکانی سەد دەرسەد دروستن و شایانی هیچ پـداچوونەووەیەک نین، بە تایبەتی ئەو بـچوونانەى لەم کتـبەو لە کتـبی “یالیزم لە ئەدەبی کوردی” دا خستونیەتیه بـوو. ئامانجی من لـرەدا دروستکردنی جـرکـ لە ئاخوتنە بە مەبەستی دروستکردنی ئەو پرسیارەى ئایا دەشـ کورد لە نیوەى دووهمى سەدهى حەڤدەدا خاوەنى فیکر و فەلسەفە بووبـت؟ ئایا ئەک لەو مـژوووەدا بەـکو تاكو ئـستاش ئـمە بیریارو فەیلەسوفمان هەیه؟ ئەگەر هەمانە کوانـ فیکر و فەلسەفەکەمان؟ کوانـ بەرھەمی فیکر و فەلسەفەى ئەو بیریار و فەیلەسوفانە؟ ئایا کاتـ نووسەرکـى ئـمە کـمەـ شتى پـشتر گوتراو لە شیعریان چیرکـیان وتارەکانیدا دووبارە بکاتەووە دەـت بە بیریاریان فەیلەسوف؟

ئەو دوو بـچوونەى دەمەوـت لـرەدا لـى بدوـم ئەووەیه: ئایا ئەحمەدى خانى بیریار بوو؟ ئایا ئەحمەدى خانى فەیلەسوف بوو؟ لە پەراوـزى گەـان لە دواى وەـامى ئەم دوو پرسیارە هەوـدەدەم قسە لەسەر شوـنى ئەحمەد خانى لە مەسەلەى نەتەوايەتیشدا بکەم، بەـام لە وتارکـى تردا.

بیریار بە کەسـک دەوترـت کە فیکرى بەرھەم هـنابـت، یان بەشدارییەکی ئاشکرای هەـت لە بەرھەم هـنانى فیکردا. گرنگ نیه ئەو فیکرە چیه و تا چەندـ لە خزمەتى مرـقايەتیدایە. هەریەکە لە ئەفلاتـن و ئەرستـ وەکو دوو بیریار و دوو فەیلەسوف شوـنى دیاریان هەیه لە بەرھەم هـنانى فیکر و فەلسەفەى یـناندا کە ئەو فیکرەیه بە پایەیهکی بەـزى فیکرى بـژئاوا دادەنرـت ئەک تەنیا لە مـژووى کـندا بەـکو بـ ئـستاش. هەریەکە لە بیریاران و فەیلەسوفانى دنیا وانینى تایبەتى خـیان هەیه بـ گەردوون و بوون و ژیان و پەيوەندى نـوان مرـق و سروشت و پـداوایستییەکانى ژيانى مرـق لە غەریزە و حەز و ئارەزوو، ویستە مادی و مەعنەوییهکان.. هەروەکـ وانیـ بـ کـمەـایەتى بوونی مرـق و پـکھاتەى خـزان و بەرھەم هـنانى دەسەـات و سەرچەم دامەزران کـمەـایەتیەکان و پـداویستى ئازادى و دیموکراتى و دیوالیزمەکان لە گەردوونداو هـزە جوـنەرەکانى ژيانى تاك و کـمەـ و.. جـگای دیاریان گرتوووە لە پانتایى فیکر و فەلسەفەدا. هەر فەیلەسوف و بیریارکـیش لە وانیگەى تایبەت بە خـیوە سەرنجى ئەو لایەنانەى داووە بەشدارى کردوووە لە بەرھەم هـنانى فیکردا سەبارەت بە بواریان دیاردەیهکی تایبەتى و بـستەى فیکرى خـی ناساندوووە کە بە ناوى ئەووەو جـگیر بوو.

گرفتى توـژەرى کورد تا ئاستـکى دیار ئەووەیه کە پـش ئەوەى پـناسەى هەـت بـ دیاردەیهکـیان تەنانت زاراووەیهکـ قسەى لە بارەووە دەکات. ئەوەش بەرەو کارى سەرپـی و هەـەى دەبات. دکتـر عیزەدین لە

ئهحمدهی خانیدا تووشی ههمان حاٚت بووه. به ٚ ئهوهی ٚناسهی زاراوهکانی کردبٚت خانی کردوو به بیریار و فهیلهسوف. ئهمهش ئه و پرسیاره مان لادروست دهکات ده ٚ دکتٚر چ ٚناسهیهکی ٚ بیریار یان فهیلهسوف هه ٚت؟ ٚگومان دهشٚ داٚشتنی جیاواز هه ٚت له ناساندنی ئه و دوو زاراوهیهدا. بهٚام ده ٚ ئه و ٚاستیه بزانی که به ٚ بوونی ههند ٚ بنهمای تایبته ناکرت کهس ٚ به بیریار یان فهیلهسوف دا بنرت.

له فرههنگی زاراوهکانی فهلسهفه و فرههنگی (Longman) دا وشهی فهیلهسوف بهم جٚره ٚناسهکراوه: فهیلهسوف ئه و کهسهیه که توٚژینهوهی بیروباوهٚٚ دهکات و پهرهی ٚدهدات که ئه و بیروٚایه دهربارهی سروشت و مانای بوون و حقیقه ته ٚ نموونه باش و خراپ و.. تاد. ههروهها فهیلهسوف کهسٚکه به قوٚی بیر له دنیا و ژیان و شتهکانی تر دهکاتهوه(1) له ههمان شوٚندا هاتوو: بیریار کهسٚکه که به ناوبانگه ٚ کاری گرنگی لهسهر بابهتی زانست یان فهلسهفه(2) فهلسهفهش بریتیه له توٚژینهوهی سروشت و مانای بوون و حقیقهت و یهکٚکه له سیسته مهکانی فیکر(3).

ئهفلاتٚنیش دهٚٚت: فهلسهفه بریتدٚ له زانینی حقیقهت به شٚوهیهکی ٚها(4). فهلسهفه مهعریفهیهکی وردی تایبته له بارهی شتهکی دیاریکراوهوه(5). دهتوانین چه ندین وتهی تر بهٚنینهوه که به جٚرٚک له جٚرهکان ٚناسهی فیکر و فهلسهفه دهکن. به گوٚرهی مرٚف ٚچوونی له و جٚره ههیه که مرٚف به خٚٚسکی ئهفریدهیهکی بیرکهروهیه. بهٚام سنووری ئه و بیرکردنهوهیه دیاریکراوهو ته نیا تاکه کهسه دهگمه نهکان له و سنووره ئاساییه بیرکردنهوه دهوچوون و توانیویانه بهشدارییان هه ٚت له بهرهم هٚنانی فیکر و فهلسهفهدا. له مٚژووی ئهدهبی جیهانیدا لهسهر بنهمای جیهانبینی فیکری و فهلسهفی له دهقه ئهدهبیهکانیادا هیچ کهس نه بووه به بیریار و فهیلهسوف ٚ نموونه هیچ کهس به شکسپیر ناٚٚت بیریار یان فهیلهسوف له کاتٚکدا دهیان ٚوانینی فهلسهفی کردٚته جیهانبینی دهقهکانی ٚ نموونه له دهقی هاملٚت دا ٚستهی (بیت یان نه بیت ئهوهیه پرسیارهکه(6)). ئهم ٚستهیه ٚوانیندٚکی قوٚی فهلسهفی له پشتیهوه وهستاوه، بهٚام نه ٚته ٚستهیهکی فهلسهفی ٚ شکسپیر، یان له پای ئهم ٚستهیه شکسپیر به فهیلهسوف یان بیریار ناونا برٚت، ههر لٚرهوه دهتوانین ئاماژه ٚ ئه وه بکهین که دهشٚ ههند ٚستهی ئهوتٚ له مهم و زینی ئهمده خانیدا بدٚژینهوه که جٚرٚک له فیکر یان تٚٚامانی فیکری یان فهلسهفی ههٚبگرن بهٚام ئه و جٚره ٚستانه ههرچٚن شکسپیر و دانتی و موته نه بی.. یان نه کردوو به بیریارو فهیلهسوف. به ههمان شٚوه ئهمدهی خانیش ناکهن به بیریار و فهیلهسوف.

بیریاران و فه یله سوفان ښته دیاریکراوی ځان هه یه که نه و ښتانه ش له شه وه یه کی سیستاماتیکانه دا و له نه جامی که ان به دواۍ حقیقه تی ه هاو مانا کانی بوون دا بهرجهسته کراون. کات دهرې ینی "من بیرده که مه وه که واته هم" ده بیسین. تده گه ین چ مانایه کی قو سه باره ت به که ینوونه ی منی بیرکهره وه پویسته هه تا بیگه یه نه ته ئاستی بوون. فه لسه فه ی نیتشه له سر چه مکی ه ز و سوپه رمان بنیاد نراوه که نه وه ش چه مک کی ه نده مه ودا فراوان و قو ه ده یان گفتوگی جدی له فیکری هاو چه رخدا دروستکردووه و هه ند پان وایه هم چه مکه فه لسه فیه بهرهم ه نانی فاشیزمی نه مانی و سیسته می پیاوی با یان سرکرده ی ته نیایه. گوهه ری فیکری مارکس بریتیه له یی ئابووری و ململانی چینایه تی وه کو بزو نه ری م ژوو. نه بیقار وه کو یه که م بیراری وجودیه ت ښته سره که یه که ی نه وه یه که ده ده ت: باشر و ابو هر نه بوو نیایه. ئیبن وشدی بیراری عه رب ده ده ت: گه ردوون نه مره و خواوه ند په یوه ندی به ځخستنی یاسا کانی گه ردوونه وه هه یه، ده توانین ب هر بیرار و فه یله سوف کی هم دنیا یه به ښته یه ک یان چه ند ښته یه ک فیکری نه و یان به شداری نه و له بهرهمه ه نانی فیکردا باس بکه ین. به ام ئایا نه و ښته فیکرییه ی که نه حمده ی خانی بهرهمه ی ه ناوه چیه و کامه یه؟

مه به‌ستمان لهم پرسپاره که مکړدنه‌وهی ئاستی دیاری خانۍ نیه له
م‌ژووی ئه‌ده‌بی کوردیدا، به‌کو ده‌مانه‌و‌ت ب‌بین کار‌کی دروست نیه
به‌ب‌ بنه‌مای زانستی و به‌ب‌ به‌گه و ل‌کدانه‌وهی وردو سه‌لم‌نهر
شاعیران و نووسهران و که‌سانی دیاری نه‌ته‌وه‌که‌مان باربکه‌ین له
ک‌مه‌ه‌شت‌کی ئه‌وت‌ که ئه‌و که‌سانه‌و‌خ‌یان په‌یوه‌ندیان به‌و‌شتانه‌وه
نه‌بووه و نیه. دکت‌ر عیزه‌دین خانۍ ده‌کات به‌فله‌سوف و بیریار.
یه‌ک‌کی تر ده‌یکات به‌ابه‌ری فیکری نه‌ته‌وه‌یی کوردی، یه‌ک‌ د‌ت
مه‌ولانا خالید ده‌کات به‌ابه‌ری بزوتنه‌وهی کوردایه‌تی، یه‌ک‌کی تر
د‌ت مه‌وله‌وی ده‌کات به‌داه‌نهری مانسپه‌ت و ده‌یخاته پ‌ش‌ق‌ناغی
مانسپه‌تی ئه‌ده‌بی ئینگلیزی‌یه‌وه. ئهم به‌ز‌ر داتاشین و
دروست‌کردنانه نه‌ک‌هیچ خزمه‌ت‌کی که‌لتووری کوردی ناکات به‌کو له
بار‌کی تر دا زیان‌کی گه‌وره‌شی ل‌ده‌دات، چونکه چه‌ندین نه‌وه ئه‌و
اوب‌چوونه ب‌ بنه‌مایانه کو‌رانه وهرده‌گرن و ده‌ی‌نه‌وه که له
استیدا بوونیان نیه.

ئەگەر خانى فەيلەسوف و بىريار بووايه، دەبوا ئۇستا دەقە فەلسەفى و فېكرىيەكانى ئەومان لەبەردەستدا بووايه و بەناوى فېكر و فەلسەفى خانىيەوہ يان كوردىيەوہ ناو بىرايه، ھەرچۇن دەگوترىت فەلسەفى ھىگگ يان فەلسەفى ئەمانى، يان فېكرى فەلەنسى يان فېكر و فەلسەفى فۇكك، دورەيدا، ھابرماس، گادامەر و.. تاد.

دکتار عیزه دین جهخت له سهر فیهل سو فی و بیر یاری ئه حمه دی خانی ده کات و به ښته یه کیش له وه نادو ټ که فیکری ئه حمه دی خانی یان فله سه فه که ی چیه؟ له تو ښینه وه ی زانستیدا ناکر ټ به ب ټ به ښگه ی سه لم ټنهر ناو یان خاس ټ بدر ټ ته پا ټ که س ټ ک یان دیارده یه ک. دکتار ده ټ ټ ټ خانی فله سه فه یه کی ته واو پا ټ شکه ش ده کات که ده ش ټ به ته سه وری فله سه فی لای خانی ناو ببر ټ (7). با بیر سین ئو فله سه فه ته واو ه چیه؟ ئه نجا ناک ټ که ه یه له ن ټ وان ته سه وری فله سه فی و فله سه فه ی ته واودا. ته سه وری فله سه فی به واتا ه ټ شتا له سنو وری ته سه وردا ماو ته وه و نه گه یشت ټ ته حا ټ ته ی ئه بستراکت یان ته واو یان ه ها، که واته ئه گهر خانی فله سه فه یه کی ته واو پا ټ شکه ش بکات ئیتر ته سه وری فله سه فی هیچ مانایه کی نه، ئه گهر خانی ته سه وری فله سه فی هه ب ټ ت مهرج نه بتوان ټ ت فله سه فه یه کی ته واو پا ټ شکه ش بکات و به فیهل سو ف ناو ببر ټ ت.

ئه گهر دکتار له سهر بنه مای ئو ململان ټ یه ی که له گر ټ چنی مهم و زیندا هه یه پی وای ټ ت ئو وه ململان ټ ی ن ټ وان دژه کانه و بزو ټ نهر و دروستکه ری جو ټ یه و ئو وه ش به گه وه ری فیکر و فله سه فه ی خانی بزانت، ئو واهو ټ ټ چوونه ز ټ ر ک ټ نتره له وه ی که له دا ه ټ نانی خانی ب ټ ت. ئه فلا ت ټ پی وایه په یوه ندی و ناک ټ کی ن ټ وان دژه کان ه ټ کاری جو ټ هن له گهر دوون دا، ئه رست ټ کاردانه وه به دژی کار داده ن ټ ت و په یوه ندی و ناک ټ کی ن ټ وانیشیان ئو جو ټ یه به ره هم د ټ ن ټ ت که بنه مای بنیاد نانی گر ټ چنی ئه رست ټ یه که هه مان ټ وانین لای ئه رست ټ گواستراوه ته وه ن ټ و جو ټ یه ک ټ مه ټ ایه تی و دهرکه وتن و په ره سه ندنی شارستان ټ ته کان و گه یشتنیان به لوتکه و له ئه نجامی ناک ټ کی ن ټ وان ه گه زه پا ټ که ټ نهره کانی خودی ئو شارستان ټ تانه دا، ق ټ ناغی به ره و پیربوون و دا ټ مان ده ست پا ټ ده کات و له ئاکامدا ئو شارستان ټ ته ی له ق ټ ناغ ټ کدا له به رزترین لوتکه ی په ره سه نندایه، له ق ټ ناغ ټ کی تر دا دیار نام ټ ن ټ ت، ئه رست ټ ئه مه له گهل سوو ټ ی ژیا نی زینده وه ران دا هاوش ټ وه ده کات و سه رجه م ه ټ یه کانی په ره سه ندن و گه یشتن به لوتکه و پاشان به ره و پیری چوون و له ناوچوونیشی ده گ ټ ټ ته وه ب ټ ناک ټ کی و په یوه ندی ناو ک ټ یی توخمه پا ټ که ټ نهره کانی ئو پا ټ کهاتانه خ ټ یان.

شان ټ گه رییه تراژیدییه کانی شکسپیر له سهر بنه مای ج ټ ر ټ ک له گر ټ چن بنیاد نراون که دژایه تی و ناک ټ کی ن ټ وان که س ټ ته کان ده یان بات به ټ ټ وه و جو ټ یه یان پا ټ ده دات. به چه ندین نموونه ی تر ده توانین باسی ململان ټ و دژایه تی و په یوه ندی ن ټ وان ه گه زه پا ټ که ټ نهره کانی هر پا ټ کهاتیه ک بکه ین له م گهر دوونه دا که ئو دژایه تی و په یوه ندیه دروستکه ری جو ټ هن و له پا ټ ش ئه حمه دی خانیش دا باسکراون. هارم ټ نیای گهر دوون له بنه ټ تدا له سهر ناک ټ کی و په یوه ندی ه گه زه

په کله نهره کانی دروستبووه. له رځنځي هاوچرخدا په يو ندي نوان دژکان کې په دووانه دژيان دووانه په رامبه رداد نر ت مانا به ره هم ده ننه، وات ماناي ژيان له بووني مردندا په کد ت و نه گ ر مردن نه به ت، ژيان ماناي کي ناب ت.

دکت ر ده ت: خاني وه کو بيريار له گړنگ تر شته که ده يبينه بووني دژه کان و يه ک تې ته م دژانه يه (8). نه مه له وه دواين که ته م به چوونه له داه ناني خاني نيه، دکت ر استه وځ ويستوو يه تي ته وهی له مارکسيزم و لينينيزمه وه وه ر يگرته وه به سر ته حمه دي خانيدا بيسه په نه ت و ته مه زياتر دووباره کړنه وهی ته و قسه يه لينينه که ده ت: گه شه کړدن بریتيه له ململانه ي دژه کان. ته مه ش ته وه ده گه يه نه ت که دکت ر په وه ر کي ناماده ي ه ناوه و ده يه و ت ده ق کي کوردي په بپو و ت که مه رج نيه ته و بنه مايانه ي له په وه ره ناماده که دا هن له ناو ده قه که دا بوونيان هه به ت، ته م کاره ش به په چه وانه ي بنه ماکاني ه خنه ي ته ده بيه وه يه، چونکه کاري ه خنه گر نه شکر دنه له ناو ده قدا، نه ه ناني په وانه ناماده کاني دهره وهی ده ق به ته وهی ده قه که به وان بپو و ر ت. په گومان ته م به چوونه ي دکت ر عيزه دين و ز له ته کاديميه کاني کورد که خريکي ته ده بن ده به په دا چوونه وهی په بکر ت و ته و استيه جگير بکر ت که خو نندنه وهی ده ق له ناو خودي ده قه که وه ده ست په ده کات، نه ه ده ق کي نيوهی دووه می سده ي حه قده به په وه ر کي نايدي له ژي نيوهی يه که می سده ي بيست بخو نندر ته وه. ته و په وه ره ي دکت ر به خو نندنه وهی مه م و زيني خاني به کاري ه ناوه له پشتيه وه ستراتيژي ازيکردني هه گرانې نايدي له ژيای مارکسيزم- لينينيزم وه ستاوه، که به داخوه ته و نايدي له ژيای هه رچن له ته نجامي به هه وه رگرتني و کار په کړدنې زيانې گه وره ي له بزوتنه وهی نه ته وایه تي کوردي داوه، چه دين اي به بنه ماي به ز ر به سر ته ده ب و شنبيري کورديدا سه پاندووه و ز ر به ي کات ي پليسي شنبيري بينووه به گاکرتن له بيرکړنه وهی نازاد لای ته دي ب و شنبيري کورد و هه رکه س به په ي ته و په وه ره نه ينووسي ب ت و به و نه استيه يري نه کړد ب ته وه به که نه په رست و دژي په شکه وتن دراوه ته قه هم. هه ب ت م به ست نه و نه ني نووس راني چپ داه ناني گور يان نه کړدوو، نه خ ر م به ستمان په واني با اي داه نانه به په و و ري نايدي له جيا. نه م قس ي به نه وان شي خ يان به هه گري يري کوردا ي تي زانيوو و داه نانيان به و په ي په و او ه مان به چوون راسته. ناشکرايش نايدي له جيا د ستی به با اي به رزي داه ناني گ راني چپ نه گ يشتوو، که وات داه نانه رو داه نانه له س رو ي نايدي له جيا و نه.

دوورکه وتنه وه له که شه استه قينه کاني مر قی کورد چ وه کو تا ک و چ

وهكو كـمهـ، چ كـشهـ تايهـتیهـكان بووبـت چ كـشهـ كـمهـایهـتی و نهـتهـویهـیهـكان.. بهـرپرسی یهـكهـمیش لهـم شـواندنهـی نهـخشهـی ئهـدهـب و شنبیری كوردی ئهـو كهـسانهـن كهـ بانگهـشهـی سهـپاندنی هـر میتـدو پـوانـیـكـی ئامادـیان بهـسهر ئهـدهـب و شنبیری كوردیدا كردوو و هـوانـداوـ لـ رـگـای بـوانی تر چواندنـو ئـدـبی كوردی بخوـننـو، زیانیان لـ رووی راستی ئـدـبی كوردی داو. بهـهـرحاـ ئهـگهـر ئـستاش خـیان هـهـوـی استكردنهـوهـی ئهـو كارانهـیان بدهـن ئهـوهـ كارـكـی پهـسهـند دهـكهـن.

لهـ ئهـنجامی سهـپاندنی هـهـندـ لهـو چهـمكانهـی لهـ ماركسیزمدا هـاتوون بهـ تايهـتی دیالكتیک، دكتـر عیزهـدین پـیـ وایهـ خانی فهـیلهـسوفی دیالكتیکهـ، كهـ دكتـر ئهـو چهـمكانهـی وهـكو پـوانهـیهـكـی ئامادهـ هـناوهـو هـهـویداو لهـای خانی ئهـگهـر ئامازهـیهـكـی لهـو جـرهـ هـهـبـت ئهـوا بیکات بهـ داھـنهری ئهـو چهـمكهـ. بهـام ئهـوه ئاشکرایهـ كهـ دیالكتیک وهـكو زاراوهـیهـكـی پـناسهـکراو لهـ سهـردهـمی هـیراقلیتس دا ئاخوتنی لهـسهر کراوهـ و لـ سـردـمی ئـفلاتون و ئـرستـدا وهـكو چهـمكـکی فهـلسهـفی بهـکاربراو و لهـ سهـردهـمی هـیگـ دا چهـمكهـکانی دیالكتیکی سروشت و دیالكتیکی مـژوو ئاخوتن کراون و مارکس و ئهـنجلسیش بهـ شـوهـیهـكـی بهـرفراوان لهـو چهـمكانهـ دوواون و ماتریالیزمی دیالكتیک لهـ سهـردهـمی ئهـواندا وهـكو چهـمكـکی فهـلسهـفی جـگـای گرت.

دیالكتیک لهـای هـیراقلیتس گوزارشت لهـ بوونی شتهـكان و لهـ هـهـمان کاتدا نهـبوونیان دهـکات، چونکهـ هـهـموو شتـ بهـ بهـردهـوامی دهـجوـ و دهـگـ، واتهـ لهـ حاـهـتی پهـرهـسهـندن و لهـ ناوچوونی هـهـمیشهـیدایهـ (9). ئهـفلاتـن ای وایهـ كهـ دیالكتیک جوـهـی فیکرهـ لهـ چهـمكهـ سادهـكانهـوهـ بـ چهـمكهـ ئاـزهـكان (10). لهـ سهـدهـکانی ناوهـاستدا دیالكتیک هـهـندـ مانای جـراوجـری وهـرگرت وهـكو لـژیک و هـونهـری جیاکاری نـوانـ است و درـ. (11). فهـلسهـفهـی دیکارت و سپینـزاو دیدرـ پایهـی خـیان لهـ هـگهـزهـکانی چهـمکی دیالكتیک بهـهـزکردوو. کانت لهـ تیـرهـکهـی خـیداو لـمانوسوف لهـبارهـی دـزینهـوهـی یاسای پاراستنی وزهـو جوـهـوهـ پایهـکانی دیالكتیکیان بهـهـزکرد. هـیگـ تهـسهـوری گهـردوونی کرد بهـوهـی لهـ جوـهـیهـکی بهـردهـوامدایهـو لهـ حاـهـتی گـان و پهـرهـسهـندن دایهـو (12) سهـرچاوهـی ئهـو گـان و پهـرهـسهـندنهـش ناکـکی ناوـیهـ بهـام مارکس و ئهـنجلس دیالكتیکیان کرد بهـ زانستی یاسا گشتیهـکانی پهـرهـسهـندی سروشت و كـمهـگا و فیکر. ئهـمان دیالكتیکیان لهـسهر بنهـمای دـزینهـوهـی خانهـی زیندوو و یاسای پاراستن و گـانی وزهـو تیـری پهـرهـسهـندی داریون بنیادنا.

جگهـ لهـ هـیگـ و مارکس و ئهـنجلس ئهـوانهـی تر كهـ باسی دیالكتیکیان

کردوو له پش ئهحمدهى خانيدا ژياون، كهواته ئهگەر ئهحمدهى خانى له مهم و زيندا بهرجهستهى حا تهى لهو ج رهى كرد ب ت كه ل كدانهوهى دياالكتيكانهى ب بكر ت ئهوا بهوه ئهحمدهى خانى ناب ت به فهيلهسوفى دياالكتيك، ب گومان ئهوهى ماركس و ئه نجلس سه بارهت به دياالكتيك كردوو يانه گ گ انكارى گهوههرييه له بهرئهوه دهش ماركس و ئه نجلس وهكو دوو بيريارى ئهو بواره دابنر ن چونكه دياالكتيكيان له ش وهيهكى تر و له ف رم كى فلهسهفى تر دا و به بنه ماى جياوازهوه له چاو پ شتردا دا شتهوه، به ام به گو رهى خانى ئهگەر له ناو شيعره كانيشيدا له ئه نجامى شيكردنهوهى دهقه كاندا دهلاله ت كى لهو ج ره بد زر تهوه، ئهوا گومانى ت دانیه كه خانى هيچ وانين يان جيهانبينيه كى لهو ج رهى نه بووه كه دياالكتيك چيه و ماناى چيه، به كو ههر قسه كردن كى لهو ج ره سه بارهت به خانى باركردنيه تى به چه مك ك به ب ئهوهى ئهو ئاگاي لهو چه مكه بوو ب ت. ه ب ت ئ و ش ئاشكراي ك خانى پياو كى ئايينى شار زا بوو و ل خو ندى زانست ئايينى كانيشدا ب گومان م نتيق- ل جيک-ى خو ندوو، ب ي ئاسايي ك ل ر گاي خو ندى م نتيق و ه ند ل و ب جيونان ل ئاستى ن ستدا گواسترا بن و ب ناو شاكارى م م و زين.

دياره خانى مهمى ئالانى ه ناوهو به شيعر دا ي شت تهوه، وهكو ئاشكرايه مهمى ئالان به سه رها ت كى ف لکل ري يان ئه فسانه يه كه كه پ شتر له ناو كورددا و ه نكه له ناو ميلله تانى دراوسى كورديشدا ده ماوده م گ دراب تهوهو كه س ت و ململان و ناك كى و په يوه ندى و يه ك تى و جو هى به رده وام له ن و به سه رها ته كه دا هه بووهو به و پ يه ش ئهحمدهى خانى گ انكارى ئهوه نده گه وره ي له گه وهه رى ئه فسانه كه دا نه كردوو، به واتا يه كى تر ده توانين ب ب ين له ده قه ف لکل رييه كه دا هه مان ئه و ململان و ناك كى و په يوه ندى و يه ك تيه ي ن وان كه س ته كان هه بووه، ئهوهى خانى گ انكارى به سه ردا ه ناب ت شتى بچوكه، نهك ه سى سه ره كى ئه فسانه كه. دياره ئه فسانه و ف لکل ري ش به ره مه ي ژيانى ك م ه ايه تى ق ناغى دوورو در ژو ه ند جار نه زانراوى ميلله تن، ههر به و پ يه ش دهش به ج ر ك شاهيدى ئه و سه رده مه بن كه تيايدا ده ركه وتوون. گر چنى سه رجه م ئه فسانه و چير ك و به سه رها ته ف لکل رييه كان بريتين له ململان و خ شه ويستى و د س زى و ناپاكي، واته دابه شبوون له ن وان ه زى ئير س و تانات س دا. به مانا يه كى تر و نه يه كى ئاشكراى ژيانن. ژيانيش به سروشتى بنه مايه كى دياالكتيكiane هيه و دووانه به رامبه ره كان پ كيان ه ناوه.

ئهوهى خانى كردوو يه تى له مهم زين دا زياتر نيه لهو بنه ما دياالكتيكانهى كه له خودى گهردووندا ئاماده بوونيان هيه. دكت ر

دهكاته: وانينهكانى خانى بـ گەردوون وهك فهيلهسوف و بيريار دهست پـ دهكات (13). وشەى وهكو دهمانخاته بهردەم جـ رـك له گومانهوه لهوهى كه دكتـر له لايهك خانى دهكات به فهيلهسوف و بيريار، جارـكى تر لای وايه وانينهكانى خانى وهكو وانينى فهيلهسوف و بيريار وايه بـ گەردوون ئـمه پـشتر لهوه دواين كه فهيلهسوف و بيريار كـن و بهوپـيهش خانى نابـته هيچ كاميان، بـيه لـرهوه ئـهوانيشانهى دكتـر بـ خانى هـهـبـژاردوو له دهرهوهى كهـسـتى خانـيه و خانى شاعيرـكى ديارى قـناغـكى مـژووى گەلى كوردهو دهشـ توـژينهوهى جـراوجـر لهسەر بهرهمهكانى بكرـت و جيهانبينى شيعرى و ئاستى هونەرى و شوـنى له جوگرافىاى شيعرى كوردیدا دهست نیشان بكرـت بهـام ناشـت هـهروا به ئاسانى بكرـت به فهيلهسوف و بيريار.

دکتار عیزه دین باسی دووانه‌ی هه‌و ئه‌نجام ده‌کات لای خانی و پ‌ی وایه
 ئهم دووانه‌یه‌یه‌که‌که‌له‌و بنه‌مایانه‌ی که‌ خانی ده‌کاته‌ بیریارو
 فه‌یله‌سوف ئه‌وه‌تا ده‌ت: خانی ب‌وای وایه‌ ب‌ ههر ئه‌نجام ه‌یه‌که‌
 هه‌یه‌(14). دووانه‌ی هه‌و ئه‌نجام له‌ م‌ژووی فیکر و فه‌لسه‌فه‌دا شت‌کی
 نو‌یه‌. دیموقریت ده‌ت: هه‌موو شت‌که‌ به‌ ش‌وه‌یه‌کی سیستماتیکی
 ده‌رده‌که‌و و له‌ ئه‌نجامی کاری ه‌یه‌کی دیاریکراودا له‌ناوده‌چ‌ت.
 ئه‌رست‌ دروستبوونی شارستان‌ت ده‌گ‌ته‌وه‌ ب‌ چهند ه‌یه‌که‌ و.
 دا‌مانیشی ده‌به‌ست‌ته‌وه‌ به‌ کاریگه‌ری و جو‌ه‌ی چهند ه‌کار‌کی
 ناوخ‌یه‌وه‌. له‌ ئه‌ده‌بیشدا به‌ تایبه‌تی له‌ تراژیدیادا وواتریش له‌
 چیر‌کدا که‌ گر‌چن هه‌یه‌، جو‌ه‌ی ووداو‌ه‌کان له‌سهر بنه‌مای په‌یوه‌ندی
 هه‌و ئه‌نجام ئ‌کده‌خر‌ن و هه‌میشه‌ ه‌ ده‌که‌و‌ته‌ پ‌ش ئه‌نجامه‌وه‌. له‌
 شان‌گه‌ری ئ‌ت‌ل‌دا ه‌کاری غیره‌و د‌ه‌قی ئیاگ‌ ده‌ب‌ته‌ ه‌ی د‌
 پیسکردنی ئ‌ت‌ل‌ له‌ د‌زده‌موناو له‌ ئه‌نجامدا ووداو‌ه‌ تراژیدییه‌کان
 ده‌ست‌پ‌ده‌کات. له‌ شان‌گه‌ری هامل‌ت‌دا ناپاکی دایک و مام ده‌بن به‌
 ه‌ی کوشتنی باوکی هامل‌ت و هامل‌تیش له‌ ئه‌نجامی ئه‌وه‌دا دووچاری
 ئه‌و باره‌ ده‌روونی و ئازاره‌ ئ‌حیه‌ ده‌ب‌ت که‌ بگاته‌ ئاستی ت‌امانی
 قو‌ و به‌رزکردنه‌وه‌ی پرسپاری “بیت یان نه‌بیت ئه‌مه‌ پرسپاره‌که‌یه‌”
 شکسپیر دا‌ه‌نه‌ری ئهم‌ سته‌ گرنگه‌یه‌ که‌چی ه‌چ‌ ه‌خنه‌گر و تو‌ژه‌ر‌کی
 ئینگلیز به‌ شکسپیر نا‌ت‌ فه‌یله‌سوف یان بیریار. که‌واته‌ ئه‌وه‌
 ئاشکرا دووانه‌ی هه‌و ئه‌نجام نابن به‌ بنه‌ما ب‌ سه‌لمانندی بیرپاری و
 فه‌یله‌سوفی خانی.

دکتار عیزه دین ده ټټت: خانی وای ده بین ټ ووکش په یو هسته به
 گه وه ره وه، نه گهر گه وه ره نه بټ ټ ووکش پوچ ده بټ ته وه (15). ئم
 بټ چوونه ش گه لټ کټ نه، نه فلاتن پټی و ابو له کټ ماره خه یا ټیه که ی
 نه ودا ده بټ هه موو شت ټ گه وه ری ټ استه قینه ی خټی هه بټ و گونجا ندن
 له نه وان گه وه ره و ټ ووکش دا هه بټ، نه و هه موو دروستکردن ټ کی

به لاسایی کردنه وه ده دایه قه هم، له لاسایی کردنه وه دا دهش ځووکهش وه کو ځی بگوازرته وه به ام گوههر هرگیز وه کو بوونی ځسته قینه ی ځی ناگوازرته وه، له ام وانگه یه وه نه فلاتن لاسایی کردنه وه ی پکار ځی نادرست و ب به ها بوو. دیسان جگه له شیعری ته علیمی، نه فلاتن جره کانی تری شیعری پ خراپ بوو چونکه ده یگوت ئاودری سز و هه چوون ده کهن (16) سزو هه چوونیش بهشک نین له گوههری مرځ به لای نه فلاتنه وه، به ځو بهشک کن له ځووکهش، که واته نه فلاتن نهک هر دووانه ی گوههر و ځووکهش یان ماهیه ت و ځوکاری ناسیووه به ځو لایه نگری گوههر یان ماهیه تیشی کردووه. ئیتر دزینه وه ی ده لاله تی گوههر و ځووکهش لای خانی گرنگیه کی نه وتی نیه که خانی بکات به فله سوف و بیریار، ئه مه جگه له وه ی که سانی تریش له پش خانیدا لهو باسه دوواون. ئایدیالیزم لکدانه وه ی لهو جره ی ب که ون هیه، نه زانراو که هزی نادیاری خواوه نده گوههره. هه موو جو له و ووداو ځی گهردوون که به ره می ئه و گوههره ن، ځووکهش.

یه کک له چه مکه کانی دیالکتیک بریتیه له گوههر و ځووکهش، که دواتر دووانه ی ناوه ځ و شوه ی لکه وت ته وه و پاشان له میت دی مارکسیزما ب لکدانه وه ی دیارده کان کاری پکراوه و له ژر ناوی چنن تی و چه ند تدا وه کو چه مک ځی فله سفی به کارها تووه. ئه و میت ده ته قلیدییه ی هخنه ی ئه ده بی که تا کو ئستا ده یه و ت هاوسه نگي نوان شوه و ناوه ځ بکات به بنه مای سهرکه وتنی ده قه ئه ده بی و هونه رییه کان لهو چه مکوه سهرچاوه ی گرتووه.

دکتر عیزه دین لهو کت بهیدا هه ویداوه سهرجه م زانیاری ځی له بواره ج راو جره کاند له ځځگای به ئام ازکردنی خانیه وه بخاته وو، هرچن خانی مهم و زینی کردووه به ئام از ب دهر ب ینی دهر دی دی ځی، بگومان ب ده ق ځی شیعری ئه وه ی خانی کار ځی په سه ندو گونجاوه. به ام ئه وه ی دکتر عیزه دین که هه موو وانینه کانی ځی بسه پ ن ت به سهر ده ق ځی وه کو مهم و زین دا له هیچ میت د ځی هخنه و لک ځینه وه ی ئه ده پیدا ج ځځگای ناب ته وه، ته نانه ت میت دی هخنه ی مارکسیزمیش. به یه ج ځځگای ځیه تی ئامازه ب ئه وه بکه ین که ئه م جره کارکردنه له سهر ده قه کانی ئه ده بی کوردی ناتوان ت مافی ده قه کان و نووسه ره کانیشیان بدات، ههروه کو ده ب ته ه ځی شواندنی وو ی ځسته قینه ی ئه ده ب و ځځښیری ئمه، چونکه ئمه پویستمان به وه یه شته کان وه کو ئه وه ی هه ن باس بکه ین نهک وه کو ئه وه ی ده مانه و ت یان پویست ده کات.

کهس ناتوان ځ نکو ځی ئه وه بکات که ئه حمه دی خانی شاعیر ځی دیاری نیوه ی دووه می سه ده ی چه قده ی ئمه یه، به ام ئه وه ش شواندنی نه خشه ی جوگرافیای ئه ده ب و ځځښیری کوردیه ت ب یت ئه م شاعیره بکه یت به

فهيله سوف و بيريار و ابهرى فيكرى نه ته وه يى، كه له استيدا ده بـ
بزاني نـمهى كورد تاكو ئـستاش نهك بيريار و فهيله سوف و ابهرى
فيكريمان نيه، بهـكو ته نانهت خوـنهرى باشى ئه و بوارانه شمان زـر
كـمـ.

نووسينى/ ئـتا قـرـداخى

سـرچاوهـكان/

- 1- LONGMAN Dictionary of Contemporary English 1995- P. 1057
- 2- هه مان سه رچاوه ل 1502.
- 3- هه مان سه رچاوه ل 1507.
- 4- صدام الزيا دى- المدخل الى الفلسفه - ص. 5
- 5- نفس المصدر ص. 6
- 6- William Shakespear. The Complete works London- 1968. P. 995.
- 7- الدكتور عزالدين مصطفى رسول- احمدى خانى. شاعرا و مفكرا ،
فيلسوفاً و متصوفاً . بغداد- 1979، ص. 251
- 8- نفس المصدر- ص. 332
- 9- الدكتور عبدالرزاق مسلم- مذاهب و مفاهيم فى الفلسفه الاجتماع- ص
49.
- 10- هه مان سه رچاوه ل 49.
- 11- هه مان سه رچاوه ل 49.
- 12- هيغل - مختارات- الجزء الاول - ترجمه الياس مرقص- دار الطليعه-
1978، ص. 7
- 13- الدكتور عزالدين مصطفى رسول- احمدى خانى- ص. 257
- 14- هه مان سه رچاوه، ل 349.
- 15- هه مان سه رچاوه، ل 346.
- 16- David Datchis- Approach to Literary Criticism- P.17